

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 02.14.2017
Yayın Kabul Tarihi: 02.08.2017

İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim

Education of Turks In the Pre-Islamic Period

Yrd. Doç. Dr. Servet HALİ *
Selcan RENCÜZOĞULLARI **

Öz:

İnsanın olduğu her yerde eğitim vardır. Eğitim, hayat boyu devam eden zihinsel bir süreçtir. Atalarımız her dönemde eğitime önem vermiştir. İslamiyet Öncesi Türklerde eğitim, şimdiki gibi örgün ve özel sınıflarda ve ayrı bir dal olarak olmasa da, toplum eğitimi, mesleki eğitim, din eğitimi vb. gibi sınıflandırabiliriz. İslamiyet Öncesi dönemde sözlü kültürün hâkim olduğu eğitim bu kültürün özelliklerine uygun şekilde yapılmaktadır. İslamiyet öncesi atalarımızın eğitim anlayışının daha çok yaygın eğitim şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. İslamiyet öncesi Türklerde göçebe yaşam tarzından dolayı sanat, mimari, yazı vb. gelişmeler gecikmiş ve yaşam biçimine göre şekillenmiştir. Köktürkler çoğu yönden Hunlar' a benzerlik gösterirken; Uygurlar yaşam tarzı, benimsedikleri din, yazı kültür ve sanat yönünden Hunlara göre farklılık göstermiştir. Bu çalışmanın amacı; İslamiyet öncesi Türklerde eğitimin, eğitim sisteminin durumunu araştırıp farklı kaynakların bulgularından faydalanarak açıklamaktır. Çalışmada Hunlar, Köktürkler ve Uygurlar döneminde eğitimin amacı, nasıl yapıldığı, toplumun eğitime bakışının nasıl

* Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, orcid.org/0000-0002-3365-0937, s.hali@hotmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-3365-0937>

** Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, egeunvrstslm@hotmail.com

olduğu gibi konular değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada tarama modeli kullanılarak konu ile ilgili kaynaklar taranmış ve çalışmanın verilerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türklerde eğitim, eğitim, Hun, Köktürk, Uygur.

Abstract:

There is education wherever human beings are. Education is a lifelong mental process. Our ancestors emphasized the importance of education at all times. Even though education in the Pre-Islamic Turks was not a separate branch, and made at organized and special classes as it is now, it can be classified as social education, vocational education, and religious education etcetera. In the pre-Islamic period, the education in which the oral culture was emphasized was made in line with the characteristics of this cultural property. It is understood that the pre-Islamic predecessors' educational understanding was more in the form of non-formal education. Due to the nomadic life style in pre-Islamic Turks, developments of art, architecture, writing etcetera were delayed and shaped according to their lifestyle. While Kokturks have some similarity with the Huns, Uighurs differed from the Huns in their life style, religion, writing culture, and art. The aim of this study is to explore the education and the situation of the education system in pre-Islamic Turks and explain them making use of the findings of different sources. In this study, such topics as the purpose of the education, how it was done, and the society's perspective to education in the period of Huns, Kokturks, and Uighurs are tried to be discusses. The relevant sources were searched and the data of the study were tried to be reached using the survey model in the study.

Keywords: Education in Turks, education, Hun, Kokturk, Uigur

Giriş

Eğitim, bireyin kendi yaşantıları yoluyla davranış değişikliği meydana getirme sürecidir. Öğretim ise; yaşantılar yoluyla meydana gelen kalıcı izli davranış değişikliğidir (Erden, 2008: 13-17). Eğitim, insanın varoluşundan ölümüne kadar geçirdiği süreç boyunca devam eder. Türklerin de eğitim anlayışı vardır ve süreç içinde değişime uğramıştır. "Türk" sözcüğü bir değişim sonucu ortaya çıkmış ve ilk kez MS VI. Yüzyılda kullanılmıştır(Doğan,2010). İlk kez Göktürkler tarafından kullanılmıştır. Zamanla Türkçe konuşan ve Türk soyuna mensup herkes tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Türk kelimesinin anlamıyla ilgili pek çok görüş bildirilmiş ancak isim olarak türeyen, çoğalan; sıfat olarak güçlü kuvvetli, olgun anlamına geldiği kabul edilmiştir(Şahin,2012). Eğitimde amaç toplumsal ve doğal yaşamın çevreninin gerçeklerine uygun ve uyumlu olmaktır.

- İslamiyet öncesi dönemde eğitim (Doğan, 2010);
- Yaşama biçimlerine göre şekillenmiştir.
- Çocuklar yaşam koşulları nedeniyle hızlı büyümek zorunda ve en büyük görevi yetişkin olmaktır.
- Çocuklar anne babaya saygılı ve itaatkâr olmalıdır.
- Töre eğitimde etkilidir.
- Manevi değerler öğretimi önemlidir.

İlk Türk toplumları ve devletleri olarak bilinen Hunlar, Köktürkler ve Uygurlarda eğitim biçimini yaşam koşulları belirlemiştir. Göçebe ve savaşçı olan Hunlarda (M.Ö. 220 –M. S. 455) savaş ve yöneticilik eğitimi ön plana çıkmıştır. Yetiştirilmek istenen insan tarzı cesur, kahraman ve bilge anlamına gelen “alp” insandır. Eğitimde, töre önemlidir. Töreyle belirleyen gelenek ve dinlerin eğitim üzerinde etkisi vardır. Hunlarda ve eski Türklerde Şamanlar yaygın eğitimci olarak görülebilir (Akyüz, 2014).

Akyüz'e göre(2009:7-22)Türk eğitim tarihini öğrenmenin, araştırmanın faydaları;

- Eğitime yönelik sorunların çözümü için sadece güncel eğitim çalışmaları ve uygulamaları yeterli değildir. Eğitimin sorunlarını, eksikliklerinin anlamının yolu tarihi süreç içindeki gelişimini bilmekten geçer.
- Eğitime yeni ve geçerli önerilerin getirilebilmesi, eğitim fikir ve uygulamalarının gelişimine katkıda bulunulabilmesi için Türk eğitim tarihinin bilinmesi gerekir.
- Öğretimin ve öğretmenlik mesleğinin tarihi bilinmelidir. Öğretmenlerin mesleklerinin hakkını vererek, meslek bilinci kazanarak ve sorunlara ciddi, geçerli kökten çözüm bularak eğitim kalitesinin artmasına yardımcı olur.
- Toplumda bir kamuoyu oluşturabilmek ve Milli Eğitim Bakanlığının izlediği eğitim-öğretim politikasını anlayabilmek için Türk eğitim tarihi bilinmelidir.

Hunlar

Hunlar bozkırların atlı kavmi, Türk-Moğol kökenli, çok sayıda topluluğun bir araya gelmesiyle oluşan Orta Asya kökenli bir halktır. Tüm bu halklara ortak bir isimle tanınmasının en önemli sebebi; bu halkların yazılı bir uygarlıklarının olmamalarıdır. Onlarla ilgili bilgilere Çin ve Avrupa kaynaklarından öğrenmek zorunda kalmışız (Yardımcı & Çıvgın, 2007). Orta Asya halklarının geneli avcılık ya da hayvancılıkla uğraşır ve halkın çoğunda göçebe yaşam etkilidir. Tarih boyunca devletler sosyo-ekonomik yönden hayvancılıkla uğraşmışlar. Bilinen ilk teşkilatlı Türk devleti hunlardır. Bozkır coğrafyası Hunların beslenme, giyinme, barınma gibi alışkanlıklarına yön vermiştir. Hunların hayat tarzı yılın belirli dönemlerinde

yaylaklar ve kışlaklar arasında göç etmek şeklindedir. Türkleri göçebe yaşamaya zorlayan sebep; hayvancılığa dayalı sosyo-ekonomik yapıdır. Ayrıca kışlak hayat ve yaylanın birlikte olması Türklerdeki bu hayat tarzını yarıkonar-göçerliğe dönüştürmüştür. Asya Hun Devleti Ötüken bölgesinde kurulmuş ve bilinen ilk hükümdarı Tuman'dır. Tuman'dan sonra Mete tahta geçerek devlet ve orduyu teşkilatlandırdı. Asya Hunlarının diğer hükümdarları Ki-ok(174-160) Çün-Çin (160-126). Mete Han zamanında bu 26 şehir devletinden başka bütün Türkçe konuşan kavimler bir merkezden idare olunuyordu. Asya Hun Devleti'nin parçalanmasından sonra kalan Hunlar bazı toprakları ele geçirip batıya doğru harekete geçmişler ve Balamir komutasıyla Volga nehrini geçtiler. Var olan yerleşik kavimleri de yerlerinden etmeleriyle Kavimler Göçünü başlattılar. Avrupa'nın etnik yapısı köklü değişikliğe uğradı. En büyük hükümdarları Atilla'dır (Balaban, 2006).

Hunlarda Eğitim

Toplum Eğitimi	Askeri Eğitim	Dini Eğitim	Mesleki Eğitim
<ul style="list-style-type: none"> - Göçebe yaşam tarzına uygun ve dinamik bir toplum oluşturmayı, - Bağımsız yaşamayı ideal edinerek, cesaretli ve dayanışmacı bir toplum oluşturmayı; bu amaçla toprağın kutsallığını yeni nesillere kavratmayı hedeflemiştir. 	<ul style="list-style-type: none"> - Dış tehditlere karşı önlem almayı, - Güçlü bir askeri yapı oluşturmayı, - Eli silah tutan her Türk'ü askeri eğitimden geçirerek toplumu savaşa hazır tutmayı hedeflemiştir. 	<ul style="list-style-type: none"> - İktidarın varlığını güçlendirmek ve pekiştirmek için dini motifleri kullanmayı, - Şaman, kam adı verilen din adamları vasıtası ile yapılan dini tören ve ayinlerle halkı eğitmeyi amaçlamıştır. 	<ul style="list-style-type: none"> - Hayvan ürünlerinin işlenmesi (et, süt, kürk, deri, yün) ve halı dokumacılığına yönelik eğitim yapılmasını sağlamayı, - Maden işleme alanında mesleki eğitimi ön plana çıkarmayı ve ordunun ihtiyacı olan ok ve yay yapımını öğretmeyi amaçlamıştır.

Hunlar göçebe bir kavimdir. Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre bunlar sürüleri ile meşgul olurlardı. Göçebe Türkler' in düşmanları, yine kendileri gibi atlı olan komşularıdır. Bu yüzden atlı düşmanları, onları bir anda bastırabiliyor ve her şey de o anda yok olabiliyordu. Her an savaşa hazır olmalıydı. Eli silah tutan ve düşmana karşı koyabilecek kimseler, nerede-nasıl göreve başlayacaklarını çok önceden bilmeleri gerekiyordu. Kadınları ve çocukları kimlerin nasıl ve nerede koruyacaklarının kesin kaidelerle belirtilmiş olması gerekirdi (Akyüz,2014:6). Mete Han, üç yüz bin atlı ile çok süratli biçimde Çin sınırlarına girmiş ve Çin'in mer-

kezine kadar ilerlemiştir. Mete'nin ordusu atların renklerine göre düzenlenmiş ve her yön farklı bir renk ile belirtilmişti. Savaş anında kim hangi vazifeyi yapacaksa o yöne doğru hızla ilerlerdi. O zamana kadar askeri alanda uygulanan böyle bir taktik görülmemiştir. Çin gibi geniş ve kalabalık bir ülkeye akınlar düzenlenmiş pek çok savaşlar kazanılmıştır. Çin Seddi onları durdurmak için yapılmıştır. Hunlar, Orta ve Batı Avrupa'da çok geniş bölgeleri ele geçirmiş, Roma ve Bizans'a baş eğdirmişlerdir. Bunlar bize Hunların iyi bir askerlik ve savaş eğitimi gördüklerini kanıtlamaktadır. Bu eğitim töre içinde gerçekleşmiştir. Mete'den daha öncesinde de Hunlar'da belirli bir ordu sisteminin olduğu bilinmektedir. Mete'nin babası Teoman Han, Yüecilerin elinden kaçan oğlu Mete'ye on bin atlıdan oluşan bir tümen vermiş, o da babasının kurduğu sistemi daha da geliştirmiş, disiplin ve itaati öne çıkarmıştır. Eğitimde önemli bir unsur da hayvan yetiştiriciliğidir. Atın ilk evcilleştirilmesi ve bununla ilgili atlı-çoban kültürünün oluşmasını İç Asya'da yaşayan Türklere dayanmıştır. Türkler, at terbiyesi ve türlü cinsten hayvanların yetiştirilmesinde büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Türkler için at, çok önemlidir. Geleneğe göre Türk hükümdarlarına idare etme yetkisi Tanrı tarafından verilmiştir. Bu yetki "Kut" ile ifade edilmiştir. Onlara göre tüm insanlar Türk devletinin halkı, Türk hakanı ise dünyanın hükümdarıdır ve Atilla kendisini Tanrı'nın kırbacı olarak ilan etmişti. Türklerde her zaman bir dünya devleti kurma düşüncesi hâkim olmuştur. Bunun dışında özgür ve bağımsız yaşama isteği her zaman Türkler arasında kabul gören bir görüş olmuş ve bu iki anlayış da töre yoluyla yeni yetişen kuşaklara aktarılmıştır. Bu sistem yaygın eğitime örnek olarak verilebilir (Ünalın & Öztürk: 2008). Altay bölgesinde Hun çağında açıldığı düşünülen sulama kanallarının izine rastlanmıştır. Bu kanallardaki sulamanın ilmi bir usulle yapıldığı belirlenmiştir. Selenga nehri ve Baykal gölü yakınlarında bulunan saban demirleri, muhtelif büyüklükte oraklar, zahire saklamak için özel bir şekilde kazılmış kuyular, hububatı ezmek ve öğütmek için kullanılan taşlar bu kültürün en önemli eserlerini oluşturmuştur (Ögel, 1984: 88).

Köktürler

Köktürler, Çin kaynaklarında Tü-küe ya da Tü-jüe olarak bahsedilmiştir. Önceleri Cücenlerin vassalı olarak yaşarken, daha sonra bağımsızlıklarını kazanarak MS. 552 yılında Bumin Kağan önderliğinde Orta Asya'nın geniş alanına yayılarak imparatorluk kurmuşlardır. Türk adıyla kurulan ilk siyasi örgütlenmeyi kurmuşlardır (Yardımcı & Çıvgın, 2007). Bumin Kağan'ın ölümünden sonra ise batıyı kardeşi İstemi Kağan, doğuyu ise torunu Bukan yönetmiştir. Uygur ve Çinlilerin baskısı sonucu 630'da Doğu Köktürler, 659'da Batı Köktürler Çin egemenliğine girmiştir. Doğu Köktürler İltəriş (Kutluk) Kağan önderliğinde 681'de bağımsızlıklarına kavuşmuşlar ve Kutluk Kağan'ın ölümüyle kardeşi Kapağan, sonra da Kutluk Kağan'ın çocukları Bilge Kağan ve Kültegin yönetime geçmiştir. Dönemin veziri Tonyukuk'tur ve en parlak dönemlerini yaşamışlardır (Akyüz, 2014).

Köktürkler 'de Eğitim

Köktürkler 'de eğitim Hunlardakine benziyordu töre yoluyla verilmiştir. Köktürklerin Hunlardan farkı, 38 harfli gelişmiş bir alfabe ve işlenmiş bir dile sahip olmalarıyla yazılı eserler bırakmalarıydı.

Köktürklerde Eğitimi Biçimlendiren Etkenler

Köktürklerde eğitimi biçimlendiren etkenler genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

Köktürk Töresi Bilginin yazılı olarak aktarılması (Orhun Yazıtları)

Köktürk alfabesinin kullanılması

Türk toplumunun devamlılığını sağlamaya yönelik politikalar

Bozkır Yaşamı

Köktürklerin yazılı eserler bırakması yazı ve dil konusunda özgün planlı bir eğitim yapmış oldukları düşüncesini aklımıza getirmiştir. Köktürklerde sözlü töre bilgisi yazı ile gelişmiş bilgiler artmış ve yaygınlaşmıştır. Günümüz Avrupa uluslarının hemen hemen çoğunun milli dil ve yazısının olmadığı dönemde Köktürkler ileri bir dil ve yazı ile taş üzerine yazılar yazarak değerli belgeler bırakmışlardır. Orhun anıtları olarak adlandırılan bu belgeler 732'de dikilen Kültegin,735'te dikilen Bilge Kağan ve yine o yıllarda dikilen Tonyukuk anıtlarıdır. Bu anıtlarda altı bin kadar kelime vardır (Akyüz, 2014). Türkçenin ilk yazılı belgeleri Orhun Anıtlarından önce meydana getirilmiştir. Yenisey mezar taşları daha eski tarihlerde ortaya çıkmıştır. Kesin olarak tarihlendikleri binlerce kelimeden oluştuğu ve konuları çok önemli olduğu için Türkçenin, tarihi bilinen en eski yazılı belgeleri Orhun Anıtları kabul edilmektedir. İlk kez 1893'te Danimarkalı bilgin Thomsen tarafından okunmuştur (Özdem, 2013:3). On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre tarihlenmiştir. Kültegin Anıtında onun koyun yılının 17'sinde öldüğü belirlenmiştir. Bu tarih bizde 27 Şubat 731'e rastlar. Anıtların üzerindeki bazı Çince yazılar kesin tarihleri bulmamıza yardımcı olmuştur. Böylece anıttaki yazıların 21 Ağustos 732'de tamamlandığı belirlenmiştir(Akyüz,2014). Son yıllarda yapılan araştırmalara göre Köktürklerin Orhun Anıtları dışında mezar taşları, dağlardaki sabit kayalar, ağaç ve kemikler, madeni ve toprak ev araç-gereçleri, silahlar, süs eşyaları vb. üzerine pek çok yazı yazdıkları ortaya konulmuştur. Köktürk yazısı kalem ve fırça ile kâğıda yazmak yerine sert satırlar üzerine bıçakla kazımaya uygun bir yaşam tarzına sahiplerdir (Ünalın & Öztürk, 2008: 99-100). Toplumun temel unsuru ailedir. Ataerkil aile yapısı hâkimdir. Yeni bir aile evlenerek kurulur. Ailelerin yaşadığı çadırda aile bireylerinin ve eşyalarının belli yerleri vardır ve bu yerler değiştirilemezdi. Çadırın ateş yakılan yeri kutsal kabul edilir. Töre; sosyal hayatı düzenleyen ve idare edenlerle, idare edilenlerin karşılıklı hak ve sorumluluklarını yerine getirmeye mecbur oldukları hukuk kurallarıdır (Şahin,2005:29). Türklerde ekonominin temeli hayvancılığa dayanırdı. Ekonominin dayandığı başka bir meslek de ziraattır. Türklerin yaşadığı yerlerde sulama kanalları bulunmuştur. Çinlilerle yapılan anlaşmalarda onlardan ziraat aletleri ve tohumluk tahıl istedikleri bulun-

muştur (Ahmetbeyoğlu,2015:319). Altay Dağları çevresinde bulunan zengin altın ve demir yatakları işlenmiş ve demirin önemini anlayarak silah sanayi geliştirmişlerdir (Şahin,2005). Gelişmiş ve canlı bir ekonomik hayatının olması Köktürklerde bu hayatın eğitim sayesinde aktarıldığının bir kanıtıdır. Türk tarihi kahramanlık hikâyeleriyle doludur. Bu yargıya destanlarının sayısının çokluğu dolayısıyla ulaşabiliyoruz. Destanlar; halka güç vermeyi, milli benliklerine geri dönmeyi ve milli birliklerini korumayı, kendilerine güven duymalarını sağlar. Sözlü edebiyattan Türk destanlarının en meşhuru Oğuz Kağan Destanı'dır. Diğer destanları; Bozkurt Destanı ve Ergenekon Destanı'dır. Şairler tarafından sürgün avlarında (Sığır Töreni), Toy denilen ziyafetlerde koşuklar söylenirdi. Kahraman ya da devlet büyüğü ölümünden sonra düzenlenen törenlere “yuğ” adı verilir ve bu törenlerde “sagu” denilen şiirler söylenirdi. Yazılı edebiyata ait eserler, mezar taşları ve kitabelerde bulunmuştur. Bulunan bu eserler Köktürk ve Uygur alfabeleriyle yazılmıştır. Yazılı edebiyatın en güzel örneğini oluşturmuşlar, Göktürk ya da Orhun alfabesiyle yazılan Orhun Kitabeleri yazılı edebiyatın değerli eserleridir (Koçak,2011). En ünlüleri 727'de Tonyukuk, 732'de Kültegin, 735'te Bilge Kağan kitabeleridir. İlk kitabeyi Köktürk şehzadelerinden YoluğTigin kireç taşına oyarak yazmıştır. Kitabeler akıcı bir dille ve muhteşem ifade tarzına sahiptir. “Türk” adının geçtiği ilk metinler 38 harfli bir alfabe ile yazılmıştır (Meram,2006:140). İçeriğinde Türk medeniyeti, yasalar ve siyasi olaylar anlatılmıştır. Halk ve yöneticilerin karşılıklı ödevlerinden bahsedilmesi, ileri devlet anlayışının olduğunu göstermektedir. On İki Hayvanlı Türk takvimini düzenleyip kullanmışlardır. İleri bir astronomi bilgisine sahipti. Yabancı, dini metinlerin tercüme etmişler; bu da onların diğer kültürlerle ilgi duyduklarını göstermiş olur. Bıraktıkları sanat eserleri genellikle taşınabilir eşyalardan oluşmaktadır (deri, ahşap, metal işçiliğine dayalı). Halı, kilim dokumacılığı ve çadır sanatı yaygın olarak yapılırdı (Şahin,2005).

Orhun Kitabelerinin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

En meşhur olanları Moğolistan'da bulunan 727'de Tonyukuk, 732'de Kültegin, 735'te Bilge Kağan kitabeleridir (Taşağıl, 2014). Orhun Kitabeleri, içeriği itibariyle Türk tarihi hakkında bilgi veren, Türk adının geçtiği ilk Türkçe metin özelliği taşıyan ve Türkler tarafından yazılmış ilk belgeler olarak belleğimizde yer almıştır. Türk eğitim tarihi açısından büyük öneme sahip olan Orhun kitabelerinde “Türk” adı ilk kez milleti ifade etme amacıyla kullanılmıştır. Türk dili ve edebiyatının en eski örneği olan kitabeler Türk yazısının en eski alfabesiyle kaleme alınmıştır (Bedirhan,2009:103). Orta Asya kültürünün göçebe yaşam biçiminden kaynaklanan, o dönemi daha net anlatacak kalıntılar yok denecek kadar azdır. Orhun Kitabeleri, Türkistan kültürünün en açık ifade edildiği belgelerdir. Kitabelerde bulunan Türkleri ekonomik, sosyal, kültürel hayatlarıyla ilgili bilgilerin bulunması, Türk tarihinin araştırılmasına imkân tanımıştır. Kitabeler, mezar taşı olma özelliği dışında siyasi bir beyanname özelliği taşımaktadır. Orhun Kitabeleri günümüz Türkiye Türkçesinin kökeni hakkında bilgi edinme açısından önemlidir (Ergin,1988:7-14). Yazının kullanılması, eğitimin kurumsallaşması anlamına geldiği için bu yazılı belgelerin bu açıdan Türk eğitimine katkısı çok önemlidir.

Uygurlar

745'te Köktürklerin yıkılmasıyla Uygurlar hâkimiyeti ele geçirmiştir.840'ta iç siyasi çekişmeler, Çin'in izlediği bölücü politika, mani dininin olumsuz etkisi ve doğal afetler sonucu bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir (Ögel,1955). Köktürk devletini yıkan Uygur-Karlık-Kırgız konfederasyonu dağılıp, Ötüken havzasına Uygurlar hâkim olduktan sonra 745-844 yılları arasında bölgede Uygur Kağanlığını kurmuşlardır. İç siyasi çekişmeler, Çin'in izlediği bölücü politika, Maniheizm dininin olumsuz etkileri ve doğal afetler sonunda, Uygurlar 840'ta bağımsızlıklarını kaybettiler (Çıvgın&Yardımcı,2007).

Uygurlarda Eğitim

Uygurlarda Eğitimin Özellikleri

- *Yerleşik hayata geçilmesi, eğitimin kurumsallaşmasını sağlamıştır.
- *Kâtiplik, danışmanlık, elçilik gibi görevlere önem verilmiştir.
- * Din adamlarının toplumda eğitici rol üstlendiği bu dönemde ibadethaneler kütüphane olarak ve eğitim amaçlı da kullanılmıştır.
- *Çevre kültürlerin incelenmesi eğitim anlayışını zenginleştirmiştir.
- *Uygur alfabesi eğitimi sistemli hale getirmiştir.
- *Matbaanın kullanılmasıyla, kitapların çoğaltılması kolaylaşmıştır (Özkan,2008: 15-18).

Uygurlar'ın yaşam tarzları Köktürkler'in yaşam tarzıyla benzer özellikler gösterse de bazı yönleriyle ayrılır; Kentlerde yerleşik hayat önem kazanmıştır.

Uygurlar öteki kültürlere geniş ölçüde açılmışlar, eski dini inanışlarını bırakıp, Maniheizm'i benimsemişlerdir. Et ve süt yenilmesine izin vermeyen, sadece sebze yenilmesini isteyen bu din onları pasifleştirmiştir. Yerleşik hayat ve din değişikliği nedeniyle Uygurlar, Türk eğitim tarihine kendi damgalarını vurmuşlardır (Akyüz, 2014). Maniheizmi, 762'de Böğü Kağan tarafından resmi devlet dini kabul edilince, Arami-Süryani alfabeleri karışımı Mani yazısı da Türkçe eserlerin basıldığı bir yazı haline gelmiştir. Maniheist rahipler de, Budist rahipler gibi, kendi dinlerini anlatan eserleri Türkçe'ye çevirmeye ve propaganda yapmaya başlamışlardır (Akt:Ünalın& Öztürk, 2008). Töre; eski Türk heyetini düzenleyen hukuki kuralların bütünüdür. Çevre ve şartlara uygun yaşayabilmenin gerekli kıldığı durumlara göre uyarlanabiliyordu. Türk hükümdarları pratik idareciler oldukları için yerine ve zamanına göre meclislerin onayını alarak töreye yeni hükümler getirebiliyorlardı. Törenin adalet, iyilik, eşitlik ve insanlık prensipleri anayasa özelliği taşıyan değişmeyen maddelerindedir (Çandarlıoğlu, 2004). Diğer Türk Devletlerinde ve Uygurlarda da geçerli olan Tanrı ve Tanrı'nın verdiği görevleri yerine getirme anlayışı vardır. "Hükümdar da insandır ve Tanrı tarafından yerine getirmesi gereken görevler vardır" inancını yaşatmışlar ve çocuklarına öylece nesilden nesile bunu eğitimle aktarmışlardır. Uygurlarda; bir elçiyi kabul etmek için uğurlu gün

beklenir; gün gelmeden elçi kabul edilmezdi. Çin kaynaklarından elde edilmiş bu bilgi inançların siyasi ilişkileri etkilediğine örnek teşkil etmektedir (Koçak, 2011). Uygurlar; Köktürkler'in 3. Kağanı Tabo Kağan zamanından yayılmaya başlayan ve et yemeyi, savaşı yasaklayan buda dinini, 840'ta benimsemiş ve dinin her yönünü değil işlerine gelen, adetlerine uyan kısımlarını benimsemişlerdi. Dünyada et yiyen ilk ve son "yaylacı Budistler" olmuşlardı (Ögel,1992). Uygurlar çok gezerler ve bir kısım Uygurlar Çin'de yerleşmişlerdi. Çin'de yaşayan Uygurlar yerleşik hayat süren Çinlilerden çok şey öğrenmişler ve öğrendiklerini uygulamak için bazı zamanlar Orhun kıyılarına dönmüşlerdir (Ögel, 1992). 768 yılından itibaren Uygur Kağanı, Çin İmparatoru'ndan Çin'de Mani dininin vaazı için bir kararname çıkartmayı başarmıştır. Uygur vatandaşları için Mani tapınakları inşa edilmiştir. Uygurlar İran'dan ya da dışardan Maniheizm'i aldıkları gibi aynı bölgeden özellikle Maverünnehir'den Soğdak alfabesini de almışlardır. Bundan özel bir Uygur alfabesi geliştirmişlerdir. Uygurlar tarafından bu yazı ile edebiyat, sanat ve din konularında birçok kitap yazılmıştır. Baskı tekniğini kullanarak kitapları çoğaltmışlardır (Ünalın& Öztürk, 2008). Okuma yazma ve kültür düzeyleri artmış, toplumun bilgi düzeyi yükselmiştir. Uygurlar, bilgi ve kültür düzeyleri yükseldiği için yüzyıllarca çeşitli Türk ve yabancı devletlerin saraylarında kâtiplik, bürokratik, danışmanlık, tercümanlık, öğretmenlik yapacak kadar bilgili, kültürlü yetişmişlerdir (Özkan,2008). Eğitim kültür, sanat ve edebiyatı çok gelişmiş üstün bir medeniyet kuran Uygurların Türkçesi beş dönemde incelenebilir:

6. yüzyıldan önce, Tarih öncesi Uygur Türkçesi,
6. yüzyıldan sonra, Eski Türkçe dönemi Uygur Türkçesi,
- 6-10 yüzyıllar, Orta Türkçe dönemi Uygur Türkçesi, İslâm öncesi,
- 18.yüzyılın ile 19. yüzyılın sonunda, Yeni Türkçe dönemi Uygur Türkçesi,
20. yüzyıl ve devamında ise; Çağdaş Türkçe dönemi Uygur Türkçesi olarak adlandırılmıştır (Hazar, 2015).

Uygurlarda "toy" denilen ziyafet ve şenlik törenleri çok olur ve bu törenlerde koşuklar söylenirdi (Şahin,2005). Çin ile ticari ilişkiler gelişmiş, Çin'den hayvan karşılığında ipek alınmıştır. İpek ticareti, Türkistan devletleri için önemlidir ve İpeğin batıya ulaştırıldığı yollar İpek yolu olarak adlandırılmıştır. Uygurlar Avrupalılardan yüzlerce yıl önce kâğıdı ve matbaayı öğrenmişlerdir. Araplar, kâğıdı Uygurlardan, Avrupalılar da Araplar aracılığıyla Uygurlardan almışlar. Uygurlar kitap basmayı Çinlilerden öğrenmiş ve Avrupalılardan önce kullanmışlardır. Köktürklerin ağaca yazdıkları yazıları Uygurlar kâğıda yazmış ve günümüze kadar ulaşan birçok kitap basılmıştır. Yazı yazmak için ağaçtan yapılan uçlar kullanılmıştır. Arşiv için kâğıdı kullanmışlardı. Bugüne kadar ulaşan, akıcı bir Türkçe ile yazılmış kitaplar, tercüme, telif her konuda değerli eserler yazmışlardır. Kurgan mezarlar ve balbal taş heykeller dikilirdi. Atalara ait hatıralar kutlu kabul edilir ve ölmüş büyüklere saygı duyulurdu. Kurban olarak hayvan kesilirdi. Kitap basma sanatı 10. Yy' da Uygurlar tarafından keşfedilmiştir (Çandarlıoğlu,2004).

Uygur Kitabeleri ve Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Köktürk kağanlığının bir devamı niteliğinde olan Uygur kağanlığı döneminde de Göktürk kitabesi ile yazılmış kitabeler günümüze kalmıştır. Bunlar içinde en önemlileri Sine-Usu ve Karabalsagun kitabeleridir. Sine-Usu Kitabesi, Büyük Uygur kağanı Bilge Bayun-çur(Moyunçur,746-759) adına dikilen bu kitabede Bayunçur'un babası ve Uygur kağanlığının kurucusu Kutluk Bilge Kül Kağan'dan bahsedilmiştir. Bu kitabe Kuzey Moğolistan'da Finli Ramstedt tarafından 1909 yılında bulunmuştur (Çay,1986:56). Karabalsagun Kitabesi, Uygurlar'ın kuruluşundan, zaferlerinden ve Mani dininden de detaylı olarak bahsetmiştir (Çandarlıoğlu, 2002:212-213). Bu yazıt, Türkçe, Çince ve Soğdca olarak yazılmıştır. Bütün dillerdeki metinler ne yazık ki şimdiye kadar sağlıklı bir şekilde Türkçe'ye kazandırılmamıştır (İzgi, 1989: 23). Sanskritçe'den Uygurca'ya çevrilen pek çok metin vardır. Ayrıca Budizm'in ziyana uğrayan bazı bölümleri Uygurca metinlerde bulunmuştur. Tüm bunlardan Uygurlar'ın çok yüksek bir medeniyete ulaştıkları anlaşılmıştır. Maniheizm ve Budizm gibi dini vesikalar yanında hukuk vesikaları da 1890 yılında ortaya çıkmıştır. Bu vesikaların XXIV. yüzyıllar arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu vesikalarda şahısların kendi arasındaki ilişkilerle ilgili olanlar da vardır. Vasiyetnameler, köle satışları, çocuğun evlatlığa verilmesi, arazi satışları, hayvan kiralama belgeleridir (Ünalın& Öztürk, 2008: 14-16). Kuzey doğu Avrupa'da bulunan eski Türk kitabelerinden en önemlileri Madara Kaya kitabesi, Peçenek ve Sekel kitabeleridir. Madara Kaya kitabesi Bulgaristan'da Madara köyü yakınlarında kaya üzerinde bir süvari kabartması ve aşağısındaki yazılardan ibarettir. Bu kitabe Türk-Bulgar kağanı Kurum Han adına oğlu Omurtag Kağan tarafından yaptırılmıştır. Macar G. Feher kitabeyi okumuştur. Peçenek kitabeleri ise Macaristan'ın NagySzent Miklos köyü civarında bulunan 23 parça altın kap kaçak eşya üzerindeki yazılardır. Bu yazılar, Macar Gy. Nemeth tarafından 1932 yılında okunmuş ve bu altın eşyaların Peçenek Türkleri'ne ait olduğu anlaşılmıştır (Çay,1986:57). Bu yüksek medeniyet seviyesi eğitim ve kültürel faaliyetle gerçekleşmiştir. Uygurlar matbaayı geliştirerek kitap basımını gerçekleştirmiş bu okuma ve eğitim seviyesini yükseltmiştir. Kendilerine verilen bu isim bu önemli özellikleri sayesinde olmuştur.

Sonuç:

İslamiyet Öncesi dönemde Türk Devletlerinde göçebe kültürün hâkim olmasından dolayı bu hayat tarzına uygun yazı, sanat, mimari ekonomi şekillenmiştir. Eğitim göçebe hayata uygun bir şekilde pratik günlük hayat bilgisi edindirme önceliğine göre şekillenmiştir. Günlük yaşam bilgisi ve uçsuz bucaksız bozkırda hayatta kalma ve otlaklara ve hayvanlarına sahip çıkmak için gerekli askeri eğitim biçimi eğitim öğretimin esası olmuştur. Sözlü kültürün edebiyat ve sanata yansımaları çok fazladır. Göçebe yaşam tarzı her konuda devletleri etkilemiştir. Eğitim açısından Köktürkler yazıyı kullanmalarına rağmen Uygurlar daha çok gelişmişler ve Köktürklerden sonra Uygurlar Türkistan'a hâkim olmuştur. Uygurlar yerleşik yaşama geçtikten sonra sanat, mimari vb. birçok alanda gelişmişler ancak Maniheizm dinini benimsedikten sonra askeri eğitim zayıflamış ve savaşçı kimlikleri gerilemeye başlamıştır. Zamanla devlet olarak da güçlerini yitirmişlerdir. Aynı zamanda Uygurların sonunu hızlandıran Maniheizm dinini destekleyenler, kültürleşmede ve ilerlemede öncü olan bilginler olmuştur. Uygurların yüksek bir medeniyet kurmasında matbaanın büyük bir yeri vardır. Türk ve dünya eğitimine matbaa ile Uygurlar çok önemli bir katkı sağlamıştır. Bu nedenle eğitim ve kültür seviyesi yükselmiş kurdukları medeniyet sayesinde uygar anlamında "Uygur" adıyla anılmışlardır İslamiyet Öncesi dönemde Türkler farklı kültür ve medeniyetlerden eğitim konusunda etkilenmiş, kendileri de başka kültürlerle etki etmişlerdi.

Kaynakça:

AKYÜZ, Yahya (2009), Türk Eğitim Tarihinin Eğitim Bilimleri İçindeki Yeri ve Eğitim Fakültelerinde Okutulma Gerekçeleri, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 41(40. Yıl Özel Sayısı), 7-22.

AKYÜZ, Yahya (2014), Türk Eğitim Tarihi. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

BALABAN, Ayhan (2006), İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

BARTHOLD, Vasilij Vladimiroviç (2013), Orta Asya Türk Hakkında Dersler.(Çev: Özdem, H.G.), Türk Tarih Kurumu. Ankara.

BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş & LİVATYALI, Hüsnü (1994), İslamiyet'ten Önce Türk Eğitim Ve Öğretim Sistemi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1Enstitüsü (3): 135-144.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (2003). İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (2004), Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü, İstanbul: Özrenk Matbaa Yayınları, 2004.

ÇAY, Abdülhaluk (1986), Türk Kültürü ve Kaynakları, On dokuz Mayıs Üni. Eğitim Fakültesi Dergisi, Şam, Sayı 1: 56.

ÇIVGIN, İzzet. & YARDIMCI, Remzi (2007), İslam Öncesi Türk Tarihi, Ankara: Nobel Yayınları.

ERDEN, Münire (2008), Göktürk-Bizans İlişkileri, Ankara: Arkadaş Yayınları.

ERDEMİR, Palaz, Hatice (2003). Göktürk-Bizans İlişkileri, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.

ERGİN, Muharrem (1988), Orhun Abideleri, İstanbul Boğaziçi Yayınları.

DOĞAN, İsmail (2010), Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri, Ankara: Nobel Yayınları.

GÖMEÇ, Sadettin (1997), Terhin Yazıtının Tarihi Açından Değerlendirilmesi, DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi, 27: 28-74.

GÜL, Sema (2007), Türklerin Etnik Kökenleri, İstanbul: Nokta Kitap Yayınları.

HAZAR, Mehmet (2015), Eski Uygur Tarihine ve Türkçesine Giriş, Eğitim Kitabevi.

KARAYEV, Ömürkul (2008), Türkler ve Kağanlıkları, (Çev. Mustafa Kalkan), İstanbul: Bilge Kültür ve Sanat Yayınları, 2008.

KOÇAK, Kürşat (2011), Eski Türklerde Devlet Gelenekleri Ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar), Doktora Tezi; Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı.

MERAM, Kemal Ali (2006), Göktürk İmparatorluğu Tarihi, İstanbul: Nokta Kitap Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (1988), İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÖGEL, Bahaeddin (1955), Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri. Belle-ten, 19(75): 331-376.

ÖGEL, Bahaeddin (1992), Türk Kültürünün Gelişme Çağları, (Vol. 1), Milli Eğitim Basımevi.

ÖZDEMİR, Çağatay (2006), Eğitim Bilimine Giriş, Ankara, Ekinoks Yayınları.

ÖZKAN, Salih (2008), Türk Eğitim Tarihi, Ankara, Nobel Kitap Dağıtım.

SÜMER, Faruk (1995), Eski Türk Elleri Uygurlar, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 98.

ŞAHİN, Muhammet (2012), Türk Tarihi ve Kültürü. Ankara: Okutman Yayınları.

ŞİŞMAN, Mehmet (2000), Öğretmenliğe Giriş, Ankara: Pegem A Yayınları.

TAŞAĞIL, Ahmet (2014), Kök Tengri'nin Çocukları:(Avrasya bozkırlarında İslam öncesi Türk tarihi). A. N. Yüksel, & N. Akıncı (Ed.).Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

ÜNALAN, Sıddık & ÖZTÜRK, Hakan (2008), İslamiyet'ten Önce Türkler 'de Eğitim ve Öğretim. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13(2): 89-109.

